

صلى الله عليه وسلم

دانشکده الهیات شهید مطهری

"پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی"

عنوان

پیدایش و گسترش کلام شیعه در روایات ائمه اطهار (ع)

تا امام کاظم (ع)

استاد راهنما

جناب آقای دکتر کهنسال

استاد مشاور

جناب آقای دکتر حسینی شاهرودی

پژوهشگر

اکرم کارگر

بهمن ۱۳۹۱

اظهارنامه

- اینجانب اکرم کارگر دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده پایان نامه پیدایش و گسترش کلام شیعه در روایات ائمه اطهار (ع) تا امام کاظم (ع) تحت راهنمایی جناب آقای دکتر کهنسال متعهد می‌شوم:
- تحقیقات در این پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
 - در استفاده از نتایج پژوهش‌های محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
 - مطالب مندرج در رساله/پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
 - کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « MashhadFerdowsi University » به چاپ خواهد رسید.
 - حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از پایان نامه رعایت شده است.
 - در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
 - در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ

امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

تقدیم

به آستانه ملکوتی حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام

به بستان سبز وجودم، پدر و مادر عزیزم که در کهنواره مهر آن با بالیدم و در آنچه امروز بدان

رسیدم مدیون عطف و یاری آنان، هستم.

به علما و دانشمندی که عمر کرانه‌های خویش را در افروختن چراغ علم و معرفت وقف

نموده‌اند.

مشکر

خداوند منان را سپاس گزارم که با کلمها و عنایت های او توانستم این رساله را تدوین نمایم

و بدون شک به پایان رساندن آن بدون لطف و کرم او میسر نمی شد.

بر خود لازم می دانم تا از زحمات استاد گران قدر جناب آقای دکتر کهنسال که با اظهار

نظر های ارزشمند خود بر ارتقاء کیفی پایان نامه افزودند و همچنین از استاد ارجمند جناب

آقای دکتر حسینی شاهرودی که با مشورت های موثر و پرفایده می خود را هکشتای این

جانب در تمامی مسائل بودند تشکر و سپاس گزار می نمایم.

بسمه تعالی
مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: پیدایش و گسترش کلام شیعه در روایات ائمه اطهار (ع) تا امام کاظم (ع)

نام نویسنده: اکرم کارگر

نام استاد راهنما: آقای دکتر علیرضا کهنسال

نام استاد مشاور: آقای دکتر حسینی شاهرودی

رشته تحصیلی: فلسفه و کلام اسلامی	گروه: فلسفه و حکمت اسلامی	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)
تاریخ تصویب: ۱۳۹۰/۱۰/۱۳	تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۱/۹	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	دکتری ☒	تعداد صفحات: ۱۷۵ ☐
<p>چکیده پایان نامه :</p> <p>کلام شیعه متکفل بررسی عقاید دینی به قصد تبیین و دفاع از این باورها با روش برهان و جدل می‌باشد. ماده آن روایات ائمه و صورت آن برهان و جدال احسن است. بحث‌های کلامی با پیامبر^(ص) آغاز، و بعد از پیامبر^(ص) در بین متکلمین چند مسئله مطرح گشت مانند، امامت، قضاوقدر، جبرواختیار، و حسن و قبح بودند.</p> <p>کلام در هر یک از این مباحث موضوعی متفاوت داشت که الهام یافته از آیات و روایات امامان بود. در این پژوهش پس از کلیات (مفهوم کلام و شیعه، پیدایش آن و هویت کلام شیعه)، به نقش هر یک از امامان در تکوین کلام شیعه پرداخته و نمونه‌هایی از روایات و مناظرات و مسائل رایج در زمان هر امام آورده‌ایم. در فصل سوم جایگاه کلام نزد ائمه، ماخذ و روش کلام و مسایل آن در روایات، مورد پژوهش قرار گرفته است. فصل چهارم به ابطال این دعوی که کلام شیعه مأخوذ از کلام معتزله است پرداخته شده است.</p>		
کلید واژه:	امضای استاد راهنما:	تاریخ:
۱. کلام شیعه		
۲. امام		
۳. روایات		
۴. معتزله		

فهرست عناوین

مقدمه..... ۱

فصل اول: مفهوم کلام شیعه

۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی کلام..... ۷

۱-۱-۱- معنای لغوی کلام..... ۷

۱-۱-۲- تعریف اصطلاحی علم کلام..... ۸

۱-۱-۲-۱- موضوع علم کلام..... ۱۱

۱-۱-۲-۱-۱- غایت علم کلام..... ۱۲

۲-۱- پیدایش کلام..... ۱۲

۱-۲-۱- وجه تسمیه علم کلام..... ۱۵

۳-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی شیعه..... ۱۷

۱-۳-۱- تعریف لغوی..... ۱۷

۱-۳-۲- تعریف اصطلاحی..... ۱۹

۴-۱- پیدایش شیعه..... ۲۱

۱-۴-۲- انشعابات شیعه..... ۲۲

۵-۱- مفهوم کلام شیعه..... ۲۳

۱-۵-۱- تاریخ علم کلام شیعه..... ۲۵

فصل دوم: مباحث رایج کلامی

۱-۱- نقش امام علی (ع) در مباحث کلامی..... ۲۹

۱-۱-۲- مباحث کلامی در سخنان امام علی (ع)..... ۲۹

۲-۱-۲- مناظرات کلامی..... ۳۲

- ۳۳.....۳-۱-۲- پرسش و پاسخ‌های کلامی.....
- ۳۶.....۱-۳-۱-۲- متکلمان طبقه اول شیعه امامیه.....
- ۳۷.....۲-۳-۱-۲- برخورد ائمه(ع) با پیروان و پیشوایان مذاهب اسلامی.....
- ۳۸.....۱-۲-۳-۱-۲- دوری از فتنه خلق قرآن.....
- ۳۹.....۲-۲-۳-۱-۲- طرح نظریه الامرین الامرین در مقابل جبر و اختیار.....
- ۴۰.....۴-۱-۲- امامت امام علی(ع).....
- ۴۰.....۱-۴-۱-۲- بیان ادله عقلی و نقلی بر امامت امام علی(ع).....
- ۴۱.....۲-۴-۱-۲- مهم‌ترین مسائل مورد اختلاف در امر امامت.....
- ۴۳.....۲-۲- مباحث دوران امام حسن(ع).....
- ۴۴.....۱-۲-۲- احتجاج امام حسن با معاویه در مورد خلافت.....
- ۴۹.....۲-۲-۲- معاویه و درخواست صلح.....
- ۵۰.....۳-۲-۲- دلایل پذیرش صلح از سوی امام.....
- ۵۱.....۴-۲-۲- نکات قابل تأمل در قرارنامه‌ی صلح.....
- ۵۱.....۵-۲-۲- اقدامات امام(ع).....
- ۵۳.....۶-۲-۲- گوشه‌هایی از فعالیت‌های امام پس از قرار داد صلح.....
- ۵۴.....۳-۲- مباحث دوران امام حسین(ع).....
- ۵۵.....۱-۳-۲- روایت در باب امامت امام(ع).....
- ۵۵.....۲-۳-۲- مبارزات امام حسین(ع) با حکومت معاویه.....
- ۵۷.....۳-۳-۲- فلسفه قیام امام حسین(ع).....
- ۵۸.....۴-۳-۲- پیامدهای و نتایج فرهنگ عاشورا.....
- ۵۹.....۴-۲- امام سجاد(ع).....
- ۶۰.....۱-۴-۲- روایت درباره پیشوایی امام سجاد(ع).....

- ۶۱.....۲-۴-۲- نص بر امامت.....
- ۶۱.....۳-۴-۲- اصول اعتقادی.....
- ۶۳.....۴-۴-۲- نقش امام سجاد(ع) در دوران حیات ایشان.....
- ۶۳.....۵-۴-۲- صفات خداوند.....
- ۶۴.....۶-۴-۲- بحران‌های دوران امام(ع).....
- ۶۴.....۷-۴-۲- مهم‌ترین فعالیت‌های امام (ع).....
- ۶۸.....۸-۴-۲- موعظه‌ی امام(ع) با حسن بصری.....
- ۶۹.....۹-۴-۲- استفاده فراگیر امام سجاد(ع) از تقیّه.....
- ۷۰.....۵-۲- مباحث امام محمد باقر(ع).....
- ۷۰.....۱-۵-۲- دلایل امامت امام باقر(ع).....
- ۷۰.....۲-۵-۲- ایمان.....
- ۷۲.....۳-۵-۲- تقیّه.....
- ۷۳.....۴-۵-۲- قضا و قدر.....
- ۷۴.....۵-۵-۲- جبر و اختیار.....
- ۷۴.....۶-۵-۲- پرسش‌های پیرامون توحید از امام باقر(ع).....
- ۷۶.....۷-۵-۲- مناظرات امام.....
- ۷۷.....۶-۲- مباحث دوران امام صادق(ع).....
- ۷۸.....۱-۶-۲- نص بر امامت امام.....
- ۷۸.....۱-۱-۶-۲- دلایل امامت امام صادق(ع).....
- ۷۹.....۲-۶-۲- فرقه‌های دوران امام (ع).....
- ۸۰.....۱-۲-۶-۲- معرفی شیعه از نظر امام صادق(ع).....
- ۸۱.....۳-۶-۲- قضا و قدر الهی، تفویض و امر بین الامرین.....

- ۸۳..... ۲-۶-۴- دلایل توجه به جبر و اختیار
- ۸۴..... ۲-۶-۵- نظرامام صادق(ع) درباره صفت ایمان
- ۸۵..... ۲-۶-۶- تعلیمات علمی و فلسفی امام(ع) در قالب مناظره
- ۸۶..... ۲-۶-۷- مناظرات امام صادق(ع)
- ۸۶..... ۲-۶-۷-۱- مناظره امام (ع) با هشام

فصل سوم: مسائل کلامی در قالب روایات، جایگاه، مأخذ و روش کلام شیعه

- ۸۹..... ۳-۱- مسائل کلامی در قالب روایات
- ۸۹..... ۳-۱-۱- توحید
- ۹۲..... ۳-۱-۲- روایات در باب صفات الهی
- ۹۲..... ۳-۱-۳- توجه به مسائل امامت در قالب روایات
- ۹۳..... ۳-۱-۳-۱- روایت ولایت امام علی(ع)
- ۹۴..... ۳-۱-۳-۲- علم فراگیر امام
- ۹۵..... ۳-۱-۴- حقیقت قضا و قدر در روایات
- ۹۶..... ۳-۱-۴-۱- قضا و قدر تشریحی
- ۱۰۰..... ۳-۱-۴-۲- سیر تاریخی امر بین الامرین
- ۱۰۰..... ۳-۱-۵- اراده الهی در روایات
- ۱۰۲..... ۳-۱-۶- حسن و قبح
- ۱۰۳..... ۳-۱-۶-۱- حسن و قبح عقلی در قرآن و روایات
- ۱۰۴..... ۳-۱-۶-۲- حسن و قبح عقلی بر طبق آیات قرآن
- ۱۰۵..... ۳-۱-۷- روایات در باب ایمان
- ۱۰۵..... ۳-۱-۸- دلایل رجعت در امت اسلامی

- ۱۰۷.....۳-۱-۹- دوری از فتنه خلق قرآن.....
- ۱۰۷.....۳-۱-۱۰- مقابله با غلو.....
- ۱۰۸.....۳-۱-۱۱- مقابله با جعل حدیث.....
- ۱۰۸.....۳-۱-۱۲- مقابله با عقل‌گرایی افراطی.....
- ۱۰۹.....۳-۱-۱۳- تنزیه خداوند از تشبیه به مخلوقات.....
- ۱۱۰.....۳-۲- جایگاه کلام شیعه.....
- ۱۱۰.....۳-۲-۱- موضع اهل سنت در برابر عقل.....
- ۱۱۱.....۳-۲-۲- موضع شیعه در برابر عقل.....
- ۱۱۲.....۳-۲-۳- ارزش تعلیم خداشناسی و نبوت و امامت.....
- ۱۱۳.....۳-۳- مآخذ کلام شیعه.....
- ۱۱۳.....۳-۳-۱- قرآن کریم.....
- ۱۱۴.....۳-۳-۱-۱- مستندات قرآنی.....
- ۱۱۴.....۳-۳-۱-۲- عرضه روایات به قرآن.....
- ۱۱۵.....۳-۳-۲- سنت.....
- ۱۱۵.....۳-۳-۲-۱- سنت پیامبر اکرم(ص).....
- ۱۱۶.....۳-۳-۲-۲- سنت امامان اهل بیت(ع).....
- ۱۱۷.....۳-۳-۲-۳- سنت صحابه.....
- ۱۱۸.....۳-۳-۳- عقل و خرد.....
- ۱۱۸.....۳-۳-۳-۱- قرآن و تفکر عقلی.....
- ۱۱۹.....۳-۳-۳-۲- پیامبر اکرم (ص) وائمه اهل بیت(ع) در باب تفکر عقلی.....
- ۱۲۰.....۳-۳-۳-۳- علمای شیعه و تفکر عقلی.....
- ۱۲۰.....۳-۴- روش و شیوه بحث‌های کلامی.....

- ۱۲۱.....جدال احسن.....۳-۴-۱
- ۱۲۲.....سیره عملی امامان.....۳-۴-۲
- ۱۲۲.....تعلیم شاگردان ممتاز و نخبه در زمینه کار با روایات و بیان احکام.....۳-۴-۲-۱
- ۱۲۳.....گفتگو و مناظرات علمی با افرادی که شأنیت اجتهاد را نداشتند.....۳-۴-۲-۲
- ۱۲۴.....ترغیب و تشویق افراد مستعد برای اجتهاد.....۳-۴-۲-۳

فصل چهارم: ارتباط معتزله با شیعه

- ۱۲۷.....کلام شیعه یا معتزله؟.....۴-۱-۱
- ۱۳۰.....ظهور معتزله.....۴-۲
- ۱۳۱.....ادوار مکتب معتزله.....۴-۲-۱
- ۱۳۲.....ریشه معتزله.....۴-۲-۲
- ۱۳۴.....اسامی معتزله.....۴-۲-۳
- ۱۳۵.....وجه تسمیه معتزله.....۴-۲-۴
- ۱۳۷.....اصول معتزله.....۴-۳
- ۱۴۰.....اقسام و مراتب توحید.....۴-۳-۱
- ۱۵۰.....نظری تفصیلی به مسائل.....۴-۴
- ۱۵۲.....اختلاف نظر امامیه و معتزله در باب امامت.....۴-۱
- ۱۵۴.....اختلاف در باب عصمت.....۴-۲
- ۱۵۵.....اختلاف در باب شفاعت.....۴-۳
- ۱۵۷.....شباهت معتزله با شیعه.....۴-۵
- ۱۵۸.....حسن و قبح عقلی.....۴-۵-۱
- ۱۵۹.....وجوب لطف و اصلح بر خداوند.....۴-۵-۲

۱۵۹.....۴-۵-۳- کلام خدا

۱۶۱.....۴-۶- نتیجه گیری

۱۶۳.....منابع و مأخذ

مقدمه

تعریف مسأله و تبیین موضوع

بررسی تاریخ علم کلام بر تفسیر آرای کلامی تأثیر به سزای دارد. از این رو این مسئله را در دوره اول کلام شیعه یعنی از آغاز تا قرن سوم مورد بررسی قرار می‌دهیم، و به بررسی جریان‌های کلامی این دوره که با گذشت زمان و تحت شرایط مختلف متحول گردیده است می‌پردازیم. در این دوره بحث‌های کلی به طور عمده به سه صورت مطرح شده‌اند: ۱- آموزش و تعلیم ۲- مناظره و مجادله ۳- پرسش و پاسخ. فرد شاخص در این دوره حضرت علی^(ع) است، ایشان بودند که برای نخستین بار در ذات صفات باری، حدوث و قدم، بساطت و ترکیب و وحدت و کثرت بحث‌های عمیقی کرده‌اند. از قدیم‌ترین متکلمان شیعه این دوره ابوجعفر بن نعمان (مومن الطاق)، هشام بن الحکم (متوفی ۱۹۹)، ابوالحسن علی میثمی، یونس بن عبد الرحمن قمی (متوفی ۲۰۸) و اسماعیل بن علی نوبختی (۲۳۷-۳۱۱) می‌توان نام برد. این مسائل هر چند در زمان امام حسن^(ع) و امام حسین^(ع) رو به افول بود ولی در زمان امام سجاد^(ع) در ضمن ادعیه مباحث متفاوت کلامی به خوبی مطرح شد. در دوره امام باقر^(ع) امام صادق^(ع) طرح مباحث کلامی به اوج رسید دوباره شکوفا و کمی بعدتر توسعه یافت. در این مقطع حضور اهل بیت و امامان^(ع) در کنار شیعیان، صدق و عصمت آنان سبب شد که رویکرد عقلی خطاپذیر چندان گسترش نیابد.

ضرورت تحقیق و هدف

به طور یقین نگاه به مباحث کلامی بدون لحاظ تاریخی آن و همچنین نگاه تاریخی به مباحث کلامی بدون توجه به سیر تطور آن‌ها ممکن است ما را از شناخت آموزه‌های کلامی محروم نماید. این مطلب درباره پاره‌ای از مسائل مانند امامت اهمیت بیشتری دارد. امروزه بررسی تاریخی مسائل علمی در علوم مختلف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از این رو

بررسی تاریخ کلام شیعه نتیجه تلاش زیاد متفکران شیعه در دوره‌های مختلف در تبیین عقاید دینی و دفاع از آن‌ها را نشان می‌دهد، و سهم هر یک از آن‌ها را در تکمیل و پیشرفت این مسئله بیان می‌کند. هدف از انجام این پایان‌نامه این است که چه مسائل و شبهاتی در آن زمان مطرح بوده و نحوه پاسخ‌دهی به این شبهات چگونه بوده، (یا به عبارتی فکر مردم در آن زمان چه بوده، مسائل چطوری باعث ایجاد مسائل جدید شده است).

پرسش‌های اساسی تحقیق

- ۱- پیدایش علم کلام معلول چه عواملی است؟
- ۲- مسائل عمده کلام در آن دوره چیست؟
- ۳- روش‌های کلامی در این دوره چه بوده است؟
- ۴- نقش ائمه در تکوین و توسعه کلام شیعه چیست؟
- ۵- تاثیر کلام شیعه بر معتزله چگونه است؟

فرضیه‌ها یا پاسخ‌های احتمالی تحقیق

- ۱- پیدایش و رشد علم کلام قبل آشنایی مسلمانان با ایرانیان و یونانیان، معلول اختلافات داخلی میان خود مسلمین است، هرچند که آشنایی مسلمین با فرهنگ‌های بیگانه در رشد مباحث عقلی و کلامی اسلام تاثیر داشته است.
- ۲- نخستین بحث کلامی میان مسلمین مسئله امامت بود که هم ریشه در مباحث سیاسی داشته و هم در بسیاری ابعاد جنبه کلامی داشته و بحث‌های دیگر در این دوره مرتکب کبیره، جبر و اختیار و حدوث و قدم کلام خدا رایج بود.
- ۳- روش کلام در این دوره جدلی بود در مواردی از برهان استفاده می‌شد شیعه و معتزله از مبادی عقلی و در موارد استدلالی معمولاً از مسلمات و مشهورات نیز استفاده می‌کردند.
- ۴- الف) اشاعه معارف و حیانی ب) آموختن روش استدلالی در انجام مناظرات ج) تربیت و آموزش شاگردان.

۵- فرقه معتزله چون نزدیک‌تر به شیعه بودند در برخی اصول از شیعه تبعیت می‌کردند به طوری که معتزله بسیاری از اصولش را از شیعه گرفته است.

پیشینه تحقیق

بحث‌های تاریخی در مورد مسائل کلامی زیاد بررسی شده در قالب روایات و آیات مباحث کلامی مخصوصاً حسن و قبح عقلی و جبر و اختیار و عدل مورد مطالعه قرار گرفته، در این پژوهش سعی شده تا مسائل کلامی هم از حیث تاریخ و هم از حیث آیات و روایات بررسی شود.

روش انجام تحقیق

روش تحقیق در این پایان‌نامه توصیفی و تحلیلی است. ابزار و روش گردآوری مطالب نیز اکثراً کتابخانه‌ای بود و بعد از استخراج مباحث، کار فیش برداری را شروع و با راهنمایی و مشورت اساتید محترم راهنما و مشاور، به بازسازی و مرتب نمودن و ویرایش آن پرداخته و پایان‌نامه را به پایان رساندیم.

ساختار و بدنه اصلی تحقیق

پایان‌نامه شامل چهار فصل می‌باشد. فصل اول شامل مقدمه و پنج بخش است. قبل از ورود به بخش اول، مقدمه و تبیین موضوع بیان می‌شود. سپس کلیات علم کلام و مفهوم کلام شیعه را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در این فصل از پیدایش علم کلام و مفهوم کلام شیعه به طور مفصل بحث می‌شود.

فصل دوم، شامل شش بخش می‌باشد که در مورد مباحث رایج کلامی در دوران شش امام اول^(ع) سخن می‌گوید. بیشترین مسائل کلامی در دوران امام علی^(ع)، و بعد در دوران امام محمد باقر^(ع) و امام صادق^(ع) رایج شد. به علت اختناق شدیدی که در دوران امام حسن و امام حسین^(ع) حاکم بود مسائل کلامی، به صورت جدی مطرح نشدند، اما در دوران امام باقر^(ع) و امام صادق^(ع) به دلیل آنکه عصر روی کار آمدن بنی‌عباس و برکنار شدن بنی‌امیه بود، در این زمان، زمینه مساعدی برای طرح مسائل کلامی فراهم شد. امام سجاد^(ع) نیز مباحث کلامی را در قالب خطبه‌ها و دعاها جای می‌دادند.

فصل سوم شامل چهار بخش است، بخش اول، مسائل کلام شیعه، در قالب روایات، بخش دوم، در مورد جایگاه کلام شیعه، بخش سوم مآخذ مباحث کلام شیعه و بخش چهارم روش کلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

فصل چهارم درباره ارتباط شیعه با معتزله از جنبه اعتقادات و اصول و شباهت‌ها و اختلافات آن‌ها بحث می‌شود. در این بخش، ابتدا برای شناخت بیشتر کلام، از مسائل و دلایل کلام شیعه و کلام معتزله بحث می‌کنیم، آنگاه به تاریخچه و عقاید معتزله می‌پردازیم.

فصل اول

مفهوم کلام شیعی

- * تعریف لغوی واصطلاحی کلام
- * پیدایش کلام و وجه تسمیه آن
- * تعریف لغوی واصطلاحی شیعه
- * پیدایش شیعه
- * مفهوم کلام شیعه

۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی کلام

۱-۱-۱- معنای لغوی کلام

واژه کلام: از (کلم) [الكاف، اللام و المیم]، از دو اصل گرفته شده: یکی بر نطقی که فهماننده معنادلالت دارد و دیگری بر زخمی دار کردن و جریحه دار کردن دلالت دارد.^۱

کلام در لغت: صوت‌های مفید معنا هستند و نزد متکلمین: معنی قائم به نفس که به واسطه‌ی الفاظ تعبیر می‌شود: (در نفس من کلام است) الکلم: زخم. (ج) کلوم، کلام است.^۲

الكلام: گفتگو، زبان، محاوره سخنان، سخن با فایده و تمام (علم کلام: بحث از وجود اله و احوال ممکنات از مبدا الی معاد).^۳

کلام: قول، علم کلام: علمی است از علوم شرعی، که در آن از ذات، صفات خداوند و احوال موجودات از مبدأ و معاد موجودات، مطابق قوانین اسلام بحث می‌شود.^۴

واژه کلام: کلمته (تکلیما) و اسم (الكلام) و (الکلیمه) واژه‌ی حجاز، جمع آن (کلم) و اسمی که در لغت «قوم بنی تمیم» بر وزن سدره باقی مانده.^۵

۱. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۳۱. «(کلم) [الكاف، اللام و المیم]. أصلان: أحدهما يدلّ علی نطق مفهم و الاخر علی جراح. فالاول الکلام: تقول کلمته، أکلمه و تکلیما: و هو کلمی إذا کلمک او کلمته.»

۲. ابراهیم مصطفی، المعجم الوسیط، ج ۲، ص ۸۰۲. «الكلام فی أصل اللغة: الأصوات المفیده. و عنده المتکلمین: المعنی القائم بالنفس الذی یعبر عنه بالفاظ؛ فی نفسی کلام. الکلم: الجرح. (ج) کلوم، کلام.»

۳. ابجدی، المنجد، ترجمه احمد سیاح، ص ۵۴۴.

۴. ابجدی، المنجد، ص ۶۹۵. الکلام: القول، علم کلام: علم من العلوم الشرعیه المدونه بیحث عن ذات الله تعالی و صفات هو احوال ممکنات من المبدأ و المعاد علی قانون الاسلام.

۵. الفیومی، احمد بن محمد بن علی المقرئ، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۵۳۹.

کلام در لغت، لفظی است که دست‌کم مرکب از دو کلمه (اعم از بارز و تقدیری) باشد
 وضعاً و اصطلاحاً بر معنایی دلالت کند.^۱ به طوری که پس از شنیدن آن سکوت کردن جایز
 باشد.^۲ این واژه به معنای الفاظ و حروفی بوده که به منظور ادای مقصود و بیان مراد، از
 جایگاهی خاص، خارج می‌شود.^۳ در قرآن کریم عبارت کلام الله^۴ چند بار به کار رفته است.
 این واژه، که لفظ آن به معنی «سخن» یا «واژه» است، در ترجمه‌های عربی آثار فلسفی
 یونانی، به عنوان معادل عربی لفظ یونانی لوگوس در معانی مختلف آن: «کلمه» و «عقل» و
 «دلیل» به کار رفته است.^۵ مصدر باب تفعیل کلم، یکلم، تکلیما و کلاماً می‌باشد. بنابراین در
 عرف اهل لغت، مرکب از دو حرف یا بیشتر را گویند و به همین جهت آنان کلام را به صوتی
 که مکّیف و منتظم از حروف مشخص باشد تعریف کرده‌اند.^۶

۱-۲- تعریف اصطلاحی علم کلام

علم کلام را به زبان‌های فرنگی تئولوژی گویند که به معنای علم الاهی است.^۷ این اصطلاح
 همچنین در آن ترجمه‌های عربی آثار یونانی به معنی هر شاخه‌ی خاص از علم و لفظ
 متکلمون (مفرد آن متکلم)، برای اشاره کردن به استادان و نمایندگان هر شعبه خاص از علم
 آمده است. به همین گونه، اصطلاح یونانی برای علمای الهیات یا تئولوژی آن آثار به زبان
 عربی اصحاب الکلام یا المتکلمون فی الالهیات ترجمه شده است. احتمالاً در تحت‌تأثیر همین
 ترجمه‌های از یونانی به عربی، لغات کلام و متکلم نیز توسط نویسندگان و مصنفان قدیم
 عربی زبان به همین معنی به کار برده شده. این که در چه زمانی به کار بردن اصطلاح کلام
 به این معنی فنی آغاز شده، تا آن جا که معلوم است در هیچ‌جا به صراحت بیان نشده است.

۱. سجادی، جعفر، فرهنگ علوم عقلی، ص ۴۹۰؛ حنا الفاخوری، خلیل‌الجبر، تاریخ فلسفه در جهان اسلامی،
 ص ۱۳۱.

۲. ابوریان، محمدعلی، تاریخ الفكر الفلسفی فی الاسلام، ص ۱۳۱.

۳. سجادی، جعفر، فرهنگ علوم عقلی، ص ۴۹۰.

۴. فتح، ۱۵؛ توبه، ۶؛ بقره، ۷۵.

۵. ولفسن، هری اوسترین، فلسفه علم کلام، ص ۴.

۶. تهانوی، کشف اصطلاحات الفنون و العلوم، ص ۱۳۷.

۷. ولفسن، هری اوسترین، فلسفه علم کلام، ص ۴.